

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДЕОКУПАЦІЇ ТА РЕІНТЕГРАЦІЇ КРИМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION REGARDING THE DE-OCCUPATION AND REINTEGRATION OF CRIMEA UNDER MODERN CONDITIONS

Приходько А.В., к.ю.н.,
експерт

Асоціація Реінтеграції Криму

У статті проведено аналіз еволюції забезпечення процесів нормотворчої парламентської реалізації стратегій, програм та планів які мають відношення до де-окупації та реінтеграції Криму. Окреслене основні новели законодавства України які були схвалені в останній період Верховною Радою та розподілене відповідні нормотворчі процеси на три основні напрями: денонсацію двосторонніх угод з агресором, схвалення парламентських заяв та внесення змін до поточного законодавства.

Викладене значення щодо процесів деокупації Криму денонсації Договору між Україною та рф про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки та Угоди між Кабміном України і Урядом рф про заохочення та взаємний захист інвестицій. Окреслене роль у досягненні відповідної мети Закону України № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів»; Закону України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX та Закону України № 3334-IX, яким було змінено час набуття чинності нового адміністративно-територіального поділу в АР Крим та Севастополі та декомунізованих назв півострову.

Серед парламентських підзаконних актів особливу увагу приділене Заяві про пріоритетні напрями державної політики України у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення АР Крим та міста Севастополя від 23 серпня 2023 р. № 3333-IX, що фактично є програмним документом стосовно процесів деокупації та реінтеграції Криму та уперше фіксує низку напрямів стратегії України в цьому вимірі та визначає деокупацію як комплекс військових, дипломатичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших заходів та як ключову умову завершення війни.

Також у статті підкреслене роль парламентського Звернення до парламентів держав Парламентського саміту Міжнародної Кримської платформи від 24 лютого 2023 р. № 2946-IX яке затверджене з метою консолідації дій, спрямованих на подальший спротив тимчасовій окупації Криму та подолання її наслідків після її припинення окупації.

Ключові слова: Верховна Рада України, денонсація, де-окупація, Крим, план дій, програмні акти, реінтеграція, російська агресія, тимчасово окуповані території.

The article analyzes the evolution of ensuring the process of normative parliamentary implementation of strategies, programs and plans related to the de-occupation and reintegration of the Crimea. The main amendments to the legislation of Ukraine that were approved in the last period by the Verkhovna Rada are outlined and the corresponding rule-making processes are divided into three main areas: denunciation of bilateral agreements with the aggressor, approval of parliamentary statements and amendments to the current legislation.

The significance of the denunciation of the Treaty between Ukraine and Russia on cooperation in the use of the Sea of Azov and the Kerch Strait and the Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Russian Government on the promotion and mutual protection of investments is explained in relation to the processes of de-occupation of Crimea. Role of Law of Ukraine No. 3005-IX "On Condemnation and Prohibition of Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and Decolonization of Toponymy"; Law of Ukraine "On Law-Making Activity" № 3354-IX and Law of Ukraine № 3334-IX, which changed the entry into force of the new administrative-territorial division in the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol and the decommunized names of the peninsula, were outlined regarding achieving the corresponding goal.

Among the parliamentary by-laws, special attention is paid to the Statement on the priority directions of the state policy of Ukraine in the field of deoccupation, reintegration and restoration of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol dated August 23, 2023 № 3333-IX, which is actually a program document regarding the processes of deoccupation and reintegration of the Crimea and for the first time fixes a number of directions of Ukraine's strategy in this dimension and defines de-occupation as a complex of military, diplomatic, economic, informational, humanitarian and other measures and as a key condition for ending the war.

The article also emphasizes the role of the parliamentary Address to the parliaments of the countries of the Parliamentary Summit of the International Crimean Platform dated February 24, 2023 № 2946-IX, which was approved for the purpose of consolidating actions aimed at further resistance to the temporary occupation of Crimea and overcoming its consequences after the end of the occupation.

Key words: action plan, Crimea, denunciation, de-occupation, program acts, reintegration, Russian aggression, temporarily occupied territories, Verkhovna Rada of Ukraine.

Постановка проблеми. Послідовна протидія російській агресії з боку української влади, всього українського народу, охоплює й питання деокупації та наступної реінтеграції тимчасово окупованого Кримського півострову.

Протягом останніх років в Україні схвалено низку програмних та стратегічних документів, присвячених аспектам деокупації та реінтеграції Автономної Республіки (АР) Крим та міста Севастополя (далі разом – Крим), та відповідно питання нормотворчого забезпечення їх реалізації є надважливим науковим завданням, яке потребує на максимально ретельний науковий аналіз.

Серед іншого необхідно оцінювати й відповідну нормотворчу функцію Верховної Ради України (далі – ВРУ) у її динамічному розвитку що слід здійснити шляхом аналізу нової нормативної бази, яка має відношення до вітчизняної стратегії деокупації Криму. За цих обставин відповідна проблематика зумовлює безперечну постійну потребу в сталій розробці релевантних форм наукового

аналізу, зокрема щодо класифікації та спрямованості парламентських актів стосовно деокупації та практики їх відповідної реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Від початку російської агресії та замаху на анексію Криму питання правового режиму тимчасово окупованих територій аналізувалися у низці праць українських та закордонних авторів, водночас це здійснювалося в рамках оцінки поточної ситуації, зокрема у вимірі тодішньої української нормативної бази, а також стосовно присвячених Криму міжнародних правових актів.

Крім того наразі можна помітити активізацію зацікавленості не лише органів влади України, але й науково-експертного середовища стосовно планів, програм та стратегій деокупації та реінтеграції Криму, водночас – без аналізу відповідних новел вітчизняного законодавства. Послідовне схвалення українською владою нормативних документів стосовно питань деокупації та реінтеграції

Криму потребує на аналіз новел у цій площині, особливо беручи до уваги відповідні стратегії та плани що були затверджені останнім часом та передбачають активне ведення відповідної нормотворчості.

Відповідно у цьому контексті варто згадати на роботи Б. Бабіна, О. Задорожнього, Е. Плешка, Т. Лінник та інших авторів. Варто констатувати значний доробок у дослідженні аспектів правового регулювання де-окупації й реінтеграції Криму з боку експертів Кримськотатарського ресурсного центру та Асоціації Реінтеграції Криму, водночас у запропонованих працях питання сучасних парламентських актів практично не розглядаються.

Невирішені раніше проблеми. За таких умов необхідно констатувати що до планів, програмних та стратегічних актів з питань деокупації та реінтеграції Криму практично не застосовується вимір їх реалізації у парламентських документах ВРУ, зокрема у вимірах прогнозування, аналізу запропонованих підходів, порівняння та моделювання тощо. Відповідно обмеженість обрахунків стосовно алгоритмів нормотворчих форм та порядку реалізації заходів, передбачених планами та програмами реінтеграції зумовлюють обмеженість практичного виміру відповідних досліджень.

Мета статті. Наведене зумовлює мету цієї статті, що полягає у здійсненні аналізу правового забезпечення заходів забезпечення деокупації та реінтеграції Криму у нових нормативних актах ВРУ. Задля досягнення такої мети необхідним є вирішити завдання аналізу відповідних норм новел вітчизняного законодавства, аналіз релевантних законів та парламентських постанов у їх взаємозв'язку з стратегічними та плановими документами щодо деокупації та реінтеграції, дослідження аспектів системного та програмного підходів у відповідній нормотворчій діяльності.

Виклад основного матеріалу. Від початку російської агресії український правотворець послідовно реагував на її розвиток, окупацію та спробу анексії Криму, на ескалацію конфлікту на Сході України шляхом схвалення низки спеціалізованих законів, їх поступового удосконалення, затвердження парламентських заяв та звернень.

Аналіз свідчить що у 2023 році можна помітити зростання кількості законів, якими були денонсовані міжнародні договори України, несумісні з ситуацією російської агресії, зокрема із окупацією Криму, що триває.

Серед іншого у зв'язку із російською агресією та окупацією територій України було денонсоване Договір між Україною та рф про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки (Закон України від 24 лютого 2023 р. № 2948-IX) [1]; Угоду про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва (Закон України від 24 лютого 2023 р. № 2949-IX) [2]; Угоду між Кабміном України і Урядом рф про заохочення та взаємний захист інвестицій (Закон України від 10 серпня 2023 р. № 3329-IX) [3]; й ще більш десяти угод агресором, насамперед міжурядових.

Припинення договору 2003 р. щодо Азовського моря має фундаментальне значення щодо визначення міжнародно-правового статусу його вод, які прилягають до Кримського півострову.

Відповідно угода 1999 р. стосовно інвестицій мала раніше вичерпне значення щодо ініціювання арбітражів проти рф стосовно протиправно експропрійованого у Криму майна; водночас її припинення в умовах коли окупований півострів стає прифронтовою територією вбачається цілком виправданим.

У 2023 році низка базових законів містила приписи прямо пов'язані з протидією російській агресії, зокрема це Закон України від 21 березня 2023 р. № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [4] який серед іншого надав визначення русифікації та сформував засади деколонізації назв Криму.

Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX [5] чіткіше визначив у ієрархії нормативних актів України місце Конституції АР Крим як закону України та постанов Верховної Ради АР Крим, постанов Ради міністрів АР Крим, наказів міністерств АР Крим, як нормативно-правових актів органів влади АР Крим, та згадав про акти Севастопольської міської державної адміністрації.

Серед законів, якими в 2023 році трансформувалися інші, галузеві, зокрема й процесуальні акти законодавства слід виділити Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3334-IX [6], яким було змінено час набуття чинності нового адміністративно-територіального поділу в Криму та декомунізованих назв Криму.

Варто згадати й Закон України від 11 квітня 2023 р. № 3054-IX [7], яким вносилися зміни з питань оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус, а також внесення відомостей про зареєстроване або задеклароване місце проживання на тимчасово окупованій рф території України та на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії.

Також слід вказати на Закон України від 21 березня 2023 р. № 2997-IX [8], яким було удосконалене норми кодексів щодо вдосконалення боротьби з тероризмом, зокрема спеціально криміналізоване перетинання державного кордону України з терористичною метою, та на Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3341-IX, яким було удосконалене обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану.

При цьому окремі акти, схвалені у 2023 році з питань протидії агресії, не охоплюють кримські питання, що окремо у них відзначене; зокрема це Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX [9] про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією рф проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією рф проти України.

У 2023 році значний обсяг парламентських рішень щодо окупованої території мав формат постанов. Зокрема це доволі системна Заява ВРУ про пріоритетні напрями державної політики України у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Криму, схвалена постановою від 23 серпня 2023 р. № 3333-IX [10]; у цьому вимірі примітно, що на парламентському сайті міститься нотатка що переклад тексту цієї Заяви англійською мовою був наданий Представництвом Президента України в АР Крим як національним офісом Кримської платформи.

У відповідній постанові спікеру доручене спрямувати заяву до ООН, Європарламенту, парламентських асамблей міжнародних організацій, національних урядів та парламентів держав – учасниць самітів Міжнародної Кримської платформи та рекомендоване Кабінету Міністрів України враховувати положення Заяви при формуванні та реалізації державної політики у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Криму, зокрема при підготовці відповідних проектів нормативно-правових актів.

У Заяві наголошено на пріоритетності гарантій безпеки людини, про деокупацію як комплекс військових, дипломатичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших заходів та як ключову умову завершення війни.

Серед новел Заяви варто вказати на вказівку про те, що громадяни України, які брали участь у діяльності окупаційних адміністрацій чи співпрацювали з окупаційними структурами, але не вчиняли тяжких, особливо тяжких злочинів та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку,

можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності, за умови добровільного повідомлення про вчинені діяння, а також активного сприяння розкриттю кримінальних правопорушень, скоєних окупаційними адміністраціями та структурами.

Також Заява уперше формулює, що громадяни російської федерації та інші особи, які незаконно перемістилися на територію Криму протягом періоду тимчасової окупації, будуть видворені з території України шляхом прийняття індивідуальних рішень відповідно до законодавства.

Крім того Заява вказує, що Міжнародна Кримська платформа має стати майданчиком не лише для сприяння деокупації Криму та відновлення територіальної цілісності України, а й для гарантування безпеки в Азово-Чорноморському регіоні в цілому.

Варто нагадати, що традиція системного відображення викликів, пов'язаних із окупованими територіями, у постановах парламенту стала традиційною для законодавства України 2014–2022 років. Зокрема такими постановами, яких нараховується більш 85, включаючи 30 про затвердження окремих заяв ВРУ, було встановлене низку юридичних фактів та врегульоване окремі правовідносини [11; 12].

Відповідні звернення ВРУ, схвалені до масштабної російської агресії, адресувалися іноземним державам, їх парламентам, міжнародним організаціям та міжпарламентським асамблеям. Вони стосувалися утисків окупантами прав людини на окупованій території, вшанування жертв геноциду кримськотатарського народу та його захисту від утисків окупантів, окремих фактів ескалації конфлікту, злочинних посягань агресора на український суверенітет, неправомірних «виборів» на окупованій території, а також підтримки діяльності Кримської платформи [13].

У 2022 році було схвалено парламентські заяви щодо засудження вчинення рф геноциду в Україні, спроби анексії окупованої території, визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування росії в ООН, про морську агресію рф тощо [14]. Відповідна практика була продовжена й у 2023 році та у цьому вимірі варто вказати на такі акти ВРУ, де було згадане про окупацію Криму, як:

– Звернення до Парламентської асамблеї ОБСЄ та парламентів її держав-учасниць щодо неприпустимості участі членів парламенту рф в роботі статутних органів Асамблеї (постанова від 6 лютого 2023 р. № 2901-IX) [15];

– Звернення до парламентів і урядів держав світу та міжнародних організацій з нагоди річниці повномасштабного вторгнення рф в Україну (постанова від 24 лютого 2023 № 2942-IX) [16];

– Звернення до Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини, Міжнародного суду ООН, Верховного комісара ООН у справах біженців про порушення рф міжнародних договорів (конвенцій), що мають ознаки геноциду Українського народу, в частині здійснення примусової депортації до держави-агресора або в межах тимчасово окупованих територій України дітей – громадян України та дітей, які проживали на території України, з вимогою повернення таких дітей їхнім батькам або законним представникам (постанова від 24 лютого 2023 р. № 2947-IX) [17];

– Звернення до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їх міжпарламентських асамблей щодо засудження вчинених рф та республікою білорусь злочинів примусової депортації українських дітей (постанова від 3 травня 2023 р. № 3099-IX) [18];

– Звернення ВРУ до ЮНЕСКО, парламентів та урядів держав – членів цієї міжнародної організації про необхідність позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО (постанова від 28 липня 2023 р. № 3282-IX) [19];

– Звернення до міжнародних організацій, парламентських асамблей, урядів та парламентів іноземних держав у зв'язку з проведенням рф незаконних виборів на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, АР Крим та міста Севастополя (постанова від 21 вересня 2023 р. № 3387-IX) [20].

Окремо слід вказати на Звернення ВРУ до національних парламентів держав – сучасниць Першого Парламентського саміту Міжнародної Кримської платформи у контексті дев'яти років тимчасової окупації та спроби незаконної анексії Криму рф з метою консолідації дій, спрямованих на подальший спротив тимчасовій окупації Кримського півострова та подолання її наслідків після припинення окупації (постанова від 24 лютого 2023 р. № 2946-IX) [21].

Цей документ характерний згадкою про мужність і героїзм громадян України, які проживають в тимчасово окупованому Криму, у відстоюванні територіальної цілісності України, зокрема тих, які висловлювали і продовжують висловлювати антивоєнний протест та свою солідарність із материковою частиною України у зв'язку із страшними людськими втратами, руйнуваннями, матеріальною шкодою, принесеними армією країни-агресора.

У Зверненні міститься заклик реалізовувати на парламентському рівні рішення Установчого саміту та Першого Парламентського саміту Міжнародної Кримської платформи, шляхом консолідації спільних зусиль з реалізації та зміцнення політики невизнання спроби незаконної анексії Криму та постійного посилення ефективності чинних обмежувальних заходів щодо рф.

Звернення ВРУ також закликає зарубіжні парламенти підтримати на парламентському рівні Формулу миру, запропоновану Президентом України, ухвалити заяви щодо підтримки зусиль України з деокупації, ухвалити рішення про створення депутатських груп з підтримки Міжнародної Кримської платформи у національних парламентах, вжити парламентських заходів для попередження подальшого знищення культурної спадщини окупованого Криму, у тому числі культури корінного народу – кримських татар.

Крім того Звернення пропонує парламентам звернутися до національних урядів щодо фінансової підтримки реінтеграційних заходів, спрямованих на розв'язання багатокomпонентної групи проблем (економічних, гуманітарних, соціальних, екологічних), спричинених окупацією рф частини території України, включно з Кримом, після її деокупації та пропонує зарубіжним парламентам разом з національними урядами розглянути питання започаткування спільних проектів з питань відновлення окупованого Криму після його деокупації, безпеки, прав людини, культурної спадщини, загроз навколишньому середовищу, захисту прав корінних народів.

Водночас значна частина затверджених у 2023 році українським парламентом актів, що стосуються російської агресії, прямо не згадують Крим; зокрема це постанови ВРУ від 6 лютого 2023 р. № 2899-IX, № 2903-IX та № 2904-IX, від 20 березня 2023 р. № 2961-IX, від 2 травня 2023 р. № 3076-IX, № 3078-IX та № 3087-IX, від 29 травня 2023 р. № 3118-IX, від 10 червня 2023 р. № 3142-IX, від 28 червня 2023 р. № 3163-IX, від 28 липня 2023 р. № 3283-IX тощо. Крім того до 2022 року щодо аспектів російської агресії парламентськими постановами було утворене щонайменш чотири тимчасові слідчі комісії, пов'язані із питаннями російської агресії та ще 4 таких комісії було створене у 2022 році [14].

У 2023 році було утворене ще такі комісії, прикладом Тимчасову слідчу комісію з питань розслідування можливих фактів порушення законодавства України щодо експорту, імпорту товарів, країною походження або країною призначення яких є рф (постанова від 21 вересня 2023 р. № 3394-IX) [22].

Постановою ВРУ від 21 вересня 2023 р. № 3395-IX було затверджене Звіт Тимчасової слідчої комісії з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави, утвореній у минулому році [23].

При цьому значну частину цього документу було присвячено не прямо вказаним питанням, що стосуються й кримських переміщених осіб, але аспектам «майна загальносоюзних громадських об'єднань (організацій) колишнього Союзу РСР» та відповідній діяльності федерацій українських профспілок.

Також парламентською постановою від 20 березня 2023 р. № 2965-IX [24] було схвалене Звіт про виконану роботу Тимчасової спеціальної комісії з питань міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії рф проти України, утвореної у 2022 році, але кримський вимір відповідних викликів там прямо не згадується.

Додамо що народні депутати, пов'язані з кримськотатарським корінним народом, або із захистом прав корінних народів не були включені у склад Тимчасової спеціальної комісії ВРУ з питань підготовки проекту основних засад державної політики України щодо взаємодії з національними рухами малих та корінних народів рф, утвореної постановою від 24 серпня 2023 р. № 3355-IX [25].

Висновки. Таким чином основні новели законодавства України які були схвалені в останній період ВРУ слід розподілити на три основні напрями: денонсацію двосторонніх угод з агресором, схвалення парламентських заяв та внесення змін до поточного законодавства.

Неабияку роль у процесі деокупації Криму грають денонсація ВРУ Договору між Україною та рф про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки та Угоди між Кабміном України і Урядом рф про заохочення та взаємний захист інвестицій.

Серед законодавчих новел 2023 року варто окреслити роль Закону України № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів»; Закону України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX та Закону України № 3334-IX, яким було змінене час набуття чинності нового адміністративно-територіального поділу в Криму та декомунізованих назв півострову.

Серед парламентських підзаконних актів особу роль грає Заява про пріоритетні напрями державної політики України у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Криму від 23 серпня 2023 р. № 3333-IX, що фактично стала програмним документом стосовно процесів деокупації та реінтеграції півострову та уперше фіксує низку напрямів стратегії України в цьому вимірі та визначає деокупацію як комплекс військових, дипломатичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших заходів та як ключову умову завершення війни. Таким чином подальша діяльність українського парламенту стосовно деокупації та реінтеграції Криму потребуватиме на окремі наукові дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про припинення дії Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки: Закон України від 24 лютого 2023 р. № 2948-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2948-20#Text> (дата звернення: 26.11.2023).
2. Про вихід з Угоди про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: Закон України від 24 лютого 2023 р. № 2949-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2949-20> (дата звернення: 26.11.2023).
3. Про припинення дії Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Російської Федерації про заохочення та взаємний захист інвестицій: Закон України від 10 серпня 2023 р. № 3329-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3329-20> (дата звернення: 26.11.2023).
4. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів: Закон України від 21 березня 2023 р. № 3005-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20> (дата звернення: 26.11.2023).
5. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20> (дата звернення: 26.11.2023).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус, а також внесення відомостей про зареєстроване або задеклароване місце проживання на тимчасово окупованій Російською Федерацією території України та на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії: Закон України від 11 квітня 2023 р. № 3054-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3054-20> (дата звернення: 26.11.2023).
7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану: Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3341-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-20> (дата звернення: 26.11.2023).
8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом: Закон України від 21 березня 2023 р. № 2997-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2997-20> (дата звернення: 26.11.2023).
9. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20> (дата звернення: 26.11.2023).
10. Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: постанова Верховної Ради України від 23 серпня 2023 р. № 3333-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3333-20> (дата звернення: 26.11.2023).
11. Линник Т.В. Механізми реалізації програмних актів з реінтеграції Криму. *Київський юридичний журнал*. 2023. № 3. URL: <https://journals.fpk.kyiv.ua/index.php/kyivlawjournal/article/view/17> (дата звернення: 26.11.2023).
12. Приходько А.В. Фінансові правовідносини у сфері деокупації та реінтеграції Криму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. Вип. 6. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/87.pdf (дата звернення: 26.11.2023).
13. Линник Т.В. Правове програмування деокупації та реінтеграції Криму // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2023/22.pdf (дата звернення: 26.11.2023).
14. Урядовий план реінтеграції Криму: міжнародний вимір / Б. Бабін, Е. Плешко, Т. Линник, А. Чвалюк, О. Плотніков, В. Філатов. *АРК*. URL: https://arcimea.org/uk/analytics_ua/2023/04/20/uryadovuj-plan-reintegracziyi-krumu-mizhnarodnuj-vumir/ (дата звернення: 26.11.2023).
15. Про Звернення Верховної Ради України до Парламентської асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ПА ОБСЄ) та парламентів її держав-учасниць щодо неприпустимості участі членів парламенту російської федерації в роботі статутних органів Асамблеї: постанова Верховної Ради України від 6 лютого 2023 р. № 2901-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2901-IX> (дата звернення: 26.11.2023).
16. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів і урядів держав світу та міжнародних організацій з нагоди річниці повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну: постанова Верховної Ради України від 24 лютого 2023 № 2942-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2942-20> (дата звернення: 26.11.2023).

17. Про Звернення Верховної Ради України до Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини, Міжнародного суду ООН, Верховного комісара ООН у справах біженців про порушення Російською Федерацією міжнародних договорів (конвенцій), що мають ознаки геноциду Українського народу, в частині здійснення примусової депортації до держави-агресора або в межах тимчасово окупованих територій України дітей – громадян України та дітей, які проживали на території України, з вимогою повернення таких дітей їхнім батькам або законним представникам: постанова Верховної Ради України від 24 лютого 2023 р. № 2947-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-IX> (дата звернення: 26.11.2023).

18. Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їх міжпарламентських асамблей щодо засудження вчинених російською федерацією та республікою білорусь злочинів примусової депортації українських дітей: постанова Верховної Ради України від 3 травня 2023 р. № 3099-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-IX> (дата звернення: 26.11.2023).

19. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), парламентів та урядів держав – членів цієї міжнародної організації про необхідність позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО: постанова Верховної Ради України від 28 липня 2023 р. № 3282-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3282-20> (дата звернення: 26.11.2023).

20. Про Звернення Верховної Ради України до міжнародних організацій, парламентських асамблей, урядів та парламентів іноземних держав у зв'язку з проведенням російською федерацією незаконних виборів на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: постанова Верховної Ради України від 21 вересня 2023 р. № 3387-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3387-20> (дата звернення: 26.11.2023).

21. Про Звернення Верховної Ради України до національних парламентів держав – учасниць Першого Парламентського саміту Міжнародної Кримської платформи у контексті дев'яти років тимчасової окупації та спроби незаконної анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя російською федерацією з метою консолідації дій, спрямованих на подальший спротив тимчасовій окупації Кримського півострова та подолання її наслідків після припинення окупації: постанова Верховної Ради України від 24 лютого 2023 р. № 2946-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2946-IX> (дата звернення: 26.11.2023).

22. Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих фактів порушення законодавства України щодо експорту, імпорту товарів, країною походження або країною призначення яких є Російська Федерація: постанова Верховної Ради України від 21 вересня 2023 р. № 3394-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3394-IX> (дата звернення: 26.11.2023).

23. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави: постанова Верховної Ради України від 21 вересня 2023 р. № 3395-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3395-20> (дата звернення: 26.11.2023).

24. Про звіт Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України про виконану роботу: постанова Верховної Ради України від 20 березня 2023 р. № 2965-IX. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/516745___746664 (дата звернення: 26.11.2023).

25. Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки проекту основних засад державної політики України щодо взаємодії з національними рухами малих та корінних народів Російської Федерації: постанова Верховної Ради України від 24 серпня 2023 р. № 3355-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3355-20> (дата звернення: 26.11.2023).